

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У
ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 431 групи

Спеціальності: 053 Психологія

Освітньо-професійної програми:
Психологія

Олена ДУДКІНА

Керівник: к. психол. наук
Іван КРУПНИК

Рецензент: практичний психолог - методист,
кандидат біологічних наук
Сергій ПОСТОЯЛКІН

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми переживання самотності у підлітковому віці	6
1.1. Визначення та інтерпретація проблеми самотності у психологічному дискурсі	6
1.2. Психологічні особливості переживання самотності у підлітковому віці.....	9
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження психологічних чинників переживання самотності у підлітковому віці	16
2.1. Особливості вибірки та методів дослідження.....	16
2.2. Емпіричне дослідження особистісних характеристик підлітків, що обумовлюють переживання самотності	17
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32
ДОДАТКИ	36
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	36

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Переживання самотності є одним з найбільш значущих переживань, що має різні особливості прояву протягом усього життя особистості. Підлітковий вік характеризується тим, що вперше переживання самотності усвідомлюється найбільш гостро, оскільки відбувається розширення та актуалізація соціальних потреб: встановлення значущих міжособистісних відносин, накопичення власного соціального досвіду, розширення дружніх контактів, прагнення бути визнаним і причетним. Почуття самотності в підлітковому віці – складний соціально-психологічний феномен, що включає різні типи переживань.

Підлітковий вік є одним із значущих етапів становлення особистості, оскільки у цей період активно формується світогляд, система цінностей, самооцінка та рівень домагань. Даний віковий період є періодом дорослішання, оскільки є своєрідним переходом від дитинства до юності. У зв'язку з цим, підлітковий вік характеризується різними емоційно-психологічними новоутвореннями та виразними акцентуаціями характеру.

На даному етапі розвитку найбільшої зміни зазнає «Я-концепція» підлітка, виявляється побудова нового образу Я, який залежить від соціального становища підлітка. Досить часто підлітки намагаються довести собі та оточуючим власну унікальність та самостійність, прагнуть до усамітнення з метою індивідуалізації. Але, у той же час, процес індивідуалізації може супроводжуватися гострим переживанням самотності.

Переживання самотності обумовлюють не тільки реальними стосунками, а й ідеальними уявленнями про те, якими вони можуть бути. Негативний вплив переживання самотності на особистість полягає у тому, що дитина часто відчуває себе не такою, як усі, і найчастіше відсторонюється від соціуму. Досить часто негативний вплив самотності полягає у виразній імпульсивності, надмірній дратівливості, різноманітних

страхах та підвищеній тривожності підлітків. У цілому, негативне переживання самотності може провокувати психосоматичні захворювання (виразкова хвороба шлунку, бронхіальна астма, алергія, гіпертонія та ін.) або навіть депресивні стани.

Проблема самотності особистості знайшла відображення у сучасних дослідженнях таких вчених: С. Бакалдіна, Л. Варави, С. Вербицької, О. Грановської, Є. Заворотних, С. Корчагіної, Д. Леонтєва, І. Наталушка, Н. Олейник, Є. Осіна, О. Пагави та інших. Вивчення особливостей переживання самотності саме у підлітковому віці представлені в працях таких сучасних учених: О. Голубь, О. Дмитренко, О. Долгінова, О. Кірпіков, Л. Клочек, С. Малишева, М. Миронець, О. Мухіярова, О. Неумоева, Ю. Никоненко, В. Овсяннікова, А. Тукузова та інших.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у теоретичному та емпіричному визначенні психологічних чинників переживання самотності у підлітковому віці.

Для досягнення мети дослідження поставлено виконання наступних **завдань**:

1. Уточнити сутність та значення поняття «самотність» та проаналізувати основні детермінанти переживання самотності у підлітковому віці.
2. Емпірично визначити особливості переживання самотності у підлітковому віці.
3. Дослідити особистісні характеристики підлітків.
4. Встановити взаємозв'язок особистісних характеристик підлітків з особливостями їх переживання самотності.

Об'єкт дослідження – переживання самотності у підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні чинники переживання самотності у підлітковому віці.

З метою вирішення поставлених дослідницьких задач, у роботі застосовано низку **методів**, а саме: теоретико-методологічний аналіз,

систематизація та узагальнення психологічних даних за проблемою дослідження, психодіагностичні методи та методи математико-статистичної обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи: методика «Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассела, М. Фергюсона); «Опитувальник для виявлення виду самотності» (С. Корчагіної); «Диференціальний опитувальник самотності» (Є. Осіна, Д. Леонтьєва) ДОПС-3»; «Багатофакторний особистісний опитувальник (Р. Кеттелла); Тест «Діагностика самооцінки (Т. Дембо, С. Рубінштейн); кореляційний аналіз за Пірсоном.

Апробація результатів. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри парктичної психології від — 2021 року (протокол №__), представлені у статті «Особливості переживання самотності у підлітковому віці».

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 37 позицій. Загальна кількість сторінок становить 36, з них основного тексту – 31 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Визначення та інтерпретація проблеми самотності у психологічному дискурсі

Проблематика переживання самотності є багатогранною та багатоаспектною, оскільки до її вивчення протягом довгого часу звертаються як зарубіжні, так і українські вчені. Вивчення сутності самотності у рамках психології пов'язується з особливостями стану, самовідчуття, самосвідомістю, та мотивацією учинків особистості.

Перейдемо до визначення самотності у працях сучасних науковців. Так, дослідниця С. Корчагіна вважає, що самотність це: «психічний стан, який відображає переживання своєї відокремленості, суб'єктивної неможливості відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми» (Корчагіна С. Г.) [13, с. 18].

Науковець С. Вербицька також визначає самотність через категорію психічного стану: «самотність – це психічний стан, який активізує емоційне переживання процесу взаємодії між суб'єктом і життєвою ситуацією та регулює міру внутрішньої та зовнішньої активності суб'єкта» (Вербицька С. Л.) [3, с. 5].

Дослідниця Л. Варава вивчає самотність як почуття, і вважає: «самотність – це відображення у свідомості індивіда свого власного стану у соціальному оточенні. Почуття самотності є усвідомленням власної відокремленості від груп та значущих інших людей і відчуженості від соціальних процесів та інституцій» (Варава Л. А.) [2, с. 16].

Є. Заворотних зазначає, що самотність: «це суб'єктивне переживання, позиціонування себе особистістю за шкалою «Я-один – Я-не

один», котре відносно не залежить від об'єму міжособистісних контактів, стану психічного здоров'я, домінуючого емоційного тону і визначається особистісними характеристиками людини» (Заворотних Є. М.) [9, с. 42].

Н. Олейник вивчає самотність також як суб'єктивне переживання: «самотність – це суб'єктивне переживання, яке виявляється у добровільній або вимушеній неможливості людини задовольнити потребу у взаємодії, спілкуванні, інтимності та супроводжується широким спектром емоційних проявів. Дане переживання у певній мірі не залежить від присутності інших людей, оскільки людина може переживати самотність навіть у тих ситуаціях, коли поруч з нею є значимі об'єкти» (Олейник Н. О.) [26, с. 83].

Вважаємо, що самотність – це окреме переживання, котре виявляється в актах добровільної або вимушеної відокремленості від взаємодії та спілкування, що має різні емоційні прояви (від негативних – страх, тривога, до позитивних – радість, ейфорія та інші).

Розглянуті теоретико-емпіричні дослідження проблеми самотності свідчать про те, що в історії вивчення даного терміну існують різноманітні підходи до виділення його основних типів та видів. У залежності від критерію, який обрано автором за основу своєї теорії, можна вивчати більш детально сутність даного феномену.

Так, у своєму дослідженні Є. Заворотних виокремлює наступні види самотності як суб'єктивного переживання: «негативну самотність (низький рівень); комфортну самотність (середній рівень); деструктивну самотність (високий рівень)» (Заворотних Є. М.) [9, с. 150].

Дослідниця О. Неумоева вивчала позитивні та негативні аспекти переживання самотності. На основі проведеного дослідження авторкою було виокремлено наступні типи самотності: «суб'єктивна негативна самотність, обумовлена особистісним вибором (інтернальна негативна); суб'єктивна негативна самотність, обумовлена зовнішніми чинниками (екстернальна негативна); суб'єктивна позитивна самотність, обумовлена зовнішніми чинниками (екстернальна позитивна); суб'єктивна позитивна самотність,

обумовлена особистісним вибором (інтернальна позитивна)» (Неумоєва Є. В.) [24, с. 25].

У працях С. Корчагіної також представлено результати дослідження позитивних та негативних аспектів переживання самотності. Авторкою виокремлено наступні види самотності: відчужена самотність, самовідчужена самотність, клінічна форма самотності та усамітнення (Корчагіна С. Г.) [13].

Цікаві дослідження були отримані дослідницею Є. Роговою, котра виокремила часовий, емоційний, постійний, когнітивний, емоційний та поведінковий види самотності: «часова самотність – найбільш розповсюджена форма, яка характеризується короткочасним приступом самотності. Вона виникає в результаті значних стресових подій у житті, таких як, смерть близької людини або розрив відносин. Постійна самотність розвивається тоді, коли з плином довгого часу індивід не може встановити психосоціальні зв'язки, які б могли його задовольнити. Емоційна самотність представляється результатом відсутності тісної прив'язаності до певного обличчя чи розрив подібних емоційних зв'язків, якщо такі вже були. Така самотність виникає при емоційній холодності батьків і оточуючих дорослих, відторгнення з боку однолітків. Поведінкова самотність проявляється при конфлікті, втраті зв'язку з оточуючими, відсутності доступного кола соціального спілкування, невключеності людини в референтну для неї групу. Така самотність може мати як активну, так і пасивну форму (прагнення, уникнення). Когнітивна самотність відчувається людиною в результаті усвідомлення нею ситуації власної депривації (внутрішнє відчуття самотності, спустошення); вона може бути наслідком нерозуміння проблем особистості з боку інших людей, різкою зміною пріоритетних установок в міжособистісних відносинах, неспівпаданні інтересів, поглядів» (Рогова Є. Є.) [30, с. 42].

Отже, самотність – це окреме переживання, котре виявляється в актах добровільної або вимушеної відокремленості від взаємодії та

спілкування, що має різні емоційні прояви (від негативних – страх, тривога, до позитивних – радість, ейфорія та інші).

Розглянуті теоретико-емпіричні дослідження проблеми самотності свідчать про те, що в історії вивчення даного терміну існують різноманітні підходи до виділення його основних типів та видів. У залежності від критерію, який обрано автором за основу своєї теорії, можна вивчати більш детально сутність даного феномену. Більшість дослідників класифікують самотність за наступними показниками: за мірою взаємодії з оточуючими; за тривалістю; за причинами.

1.2. Психологічні особливості переживання самотності у підлітковому віці

Теоретичні та емпіричні дослідження свідчать про те, що переживання самотності має свої специфічні риси на кожному віковому етапі. Підлітковий вік характеризується тим, що переживання самотності з'являється одразу в гострій формі (Шиляєва І. Ф.) [37].

Взаємовідносини підлітка, як самим з собою, такі з оточуючими, обумовлюються активними особистісними змінами. Підліток у сучасному світі перебуває у досить складній ситуації, яка пов'язана з реальним соціальним світом, так і віртуальним. Свідомість дитини формується під впливом засобів масової інформації, інтернетом та взаємостосунками з батьками.

Існує кілька поглядів на підліткову самотність. Перший погляд наполягає на тому, що підліткової самотності не існує.

Наступний погляд визнає підліткову самотність як соціальне явище, але несерйозне за природою виникнення. Пояснюється дане твердження тим, що максималізм у відносинах підлітків обумовлює переживання самотності. Особливості переживання самотності пов'язані не з особистісними процесами, а у більшій мірі ставленням до життя.

Третя точка зору, належить І. Кону. Автор визначає самотність підлітка як нормальний стан, котрий властивий підлітковому віку, зазначає серйозність, навіть драматичність даного переживання. Відкриття свого внутрішнього світу дуже важливе, радісна і хвилююча подія, але воно викликає також багато тривожних і драматичних переживань. Саме усвідомлення підлітків своєї унікальності провокує переживання самотності. У зв'язку з тим, що структура «Я» у підлітковому віці ще невизначена, дифузна, досить часто усвідомлюється як внутрішня порожнеча, яку необхідно швидко чимось заповнити. Таким чином підвищується бажання у спілкуванні, інтимності, і паралельно бажання усамітнитися (Овсяннікова В. В.) [25].

Отже, дослідники відмічають прямий зв'язок переживання самотності з формуванням Я-концепції підлітків. Варто зазначити, що на формування Я-концепції дітей, у першу, чергу впливає сімейне середовище. Ситуація формування саме негативної «Я концепції» залежить від сімейних умов і виявляється як фактор порушення недоторканності внутрішнього світу дитини. Причиною цього є втрата довіри до батьків, педагогам, друзям. Цей варіант самотності має гостру форму процесу і свідчить про порушеною виховного процесу (Слободчиков І. М.) [34].

Учений І. Слободчиков зазначає, що при формуванні саме позитивної «Я концепції» переживання самотності служить свого роду психологічним стабілізатором, проте в цьому випадку доречніше говорити про два стани: усамітненні як соціально особистісному явищі і переживанні власне самотності як стану більш глибокому (Слободчиков І. М.) [34].

Перейдемо до визначення основних причин виникнення переживання самотності у сучасних теоретико-емпіричних дослідженнях.

У дослідженні О. Дмитренко зазначаються основні причини самотності у підлітковому віці: «основними серед них є: почуття

відчуженості від батьків (або нестача позитивної батьківської участі в житті дитини); неповні сім'ї; маргінальний статус (змішання ролей) підлітка в суспільстві; надлишкове очікування уваги до своєї персони; підвищення бажання виділитись, яке призводить до того, що підліток відчуває себе невдахою та відторгнутим; занижена самооцінка та загострене почуття жалості до себе, песимізм стосовно можливості бути позитивно оціненим оточуючими; почуття байдужості до життя, його беззмістовність, низькі очікування стосовно власних успіхів у навчанні, що призводить до ланцюга невдач і замкнутості; підвищена тривожність і сором'язливість; розкриття власних когнітивних здібностей, які дозволяють краще себе пізнати; зростання відчуття волі, яке лякає підлітка; прагнення до само ідентифікації» (Дмитренко О. Ю.) [8, с. 74].

Також авторкою емпірично досліджено зв'язок переживання самотності з індивідуально-психологічними особливостями у підлітковому віці: «у підлітків у зв'язку з переживанням самотності домінуючими виступають риси характеру, що входять до блоку «емоційно-вольові особливості» людини – це фактор емоційна нестійкість – емоційна стійкість, твердість – чутливість, розслабленість – напруженість. Також наше дослідження виявило, що в значній мірі самотність у підлітків залежить від комунікативних особливостей та міжособистісної взаємодії з оточуючими. До цього блоку входять такі фактори, як замкнутість – комунікативність, боязкість – сміливість, конформізм – нонконформізм. Саме за цими факторами коефіцієнт кореляції виявився $>0,5$. Емпіричне дослідження показало, що у підлітковому віці не простежується залежності між рівнем самотності та блоком, що характеризує інтелектуальні особливості людини: інтелект, практичність – розвинена уява, консерватизм – радикалізм» (Дмитренко О. Ю.) [8, с. 79].

У дослідженні І. Шиляєвою встановлено гендерні розбіжності у переживання самотності підлітків. Авторкою емпірично визначено, що у хлопчиків у більшості випадків домінує хронічна самотність, у дівчаток,

разом з хронічною, досить часто виявляється ситуативна самотність. У цілому авторкою встановлено, що хлопчики, на відміну від дівчат, у більшій мірі переживають самотність (Шиляєва І. Ф.) [37].

Також дослідницею встановлені вікові розбіжності у переживанні самотності: «встановлено, що переживання самотності характерно більшості підліткам, при цьому переживання має свої специфічні особливості. Встановлено достовірні розбіжності між ріннями переживання самотності у підлітковому та юнацькому віці. На основі виявлених розбіжностей зроблено висновок, що досліджувані підліткового віку більш самотні, ніж респонденти юнацького віку, і у більшій мірі підлягають хронічній самотності» (Шиляєва І. Ф.) [37, с. 85].

Особливості переживання самотності у підлітковому віці досліджувала і О. Соколова, котра встановила наступні особливості: «у 70% досліджуваних підлітків, віком 14 – 15 років, виявлено неглибокий рівень переживання самотності, що характеризується прагненням підлітка злитися із групою, суспільством, світом, а з іншого боку – присутній страх втратити себе, своє «Я», свою тільки починаючу проявлятися індивідуальність. У зв'язку з однією з головних тенденцій підліткового віку – переорієнтації спрямованості спілкування з батьків (і взагалі старших) на ровесників, виникає основне протиріччя в сфері спілкування підлітка: одночасна потреба у відокремленні і потреба «у приналежності». Одночасно підліток прагне відкритися, бути з групою, але й побути одному йому також необхідно, і можливо внаслідок того, що в той час як він залишається один, він відчуває свою самотність. Але саме прагнення до спілкування, не дає самотності набути гострої форми. У 28% спостерігається глибокий рівень самотності, а дуже глибоке переживання самотності відмічається у 2% досліджуваних» (Соколова О. Н.) [33, с. 15].

Варто зазначити, що досить часто одним із наслідків переживання самотності у підлітковому віці є виразна схильність до девіантної поведінки, а саме до маргіналізації.

Дослідник М. Миронець пояснює дану закономірність наступним чином: «у період власної ідентифікації та пошуку свого місця в суспільстві підлітку як ніколи потрібна підтримка та розуміння з боку дорослих; якщо він не знаходить такої підтримки, то звертається до таких же «відторгнених суспільством» однолітків. Самотній серед дорослих і серед законослухняних однолітків, беззахисний перед зовнішніми домаганнями, підліток, входячи в асоціальну групу, отримує реальну фізичну, психологічну, моральну і навіть матеріальну підтримку. Це докорінно змінює його самопочуття і формує впевненість у тому, що група захистить його від образ та утисків» (Миронець М. Г.) [22, с. 67].

Причини виникнення переживання самотності представлено у працях С. Малишевої та Н. Рождественської: «1. Усвідомлення себе як унікальної неповторної, ні на кого несхожої особистості. Під час переживання своєї унікальності можуть виникнути думки про те, що ніхто в принципі не зможе зрозуміти іншу людину, у силу чого всі приречені на самотність. 2. Відсутність достатньої кількості міжособистісних контактів з однолітками. Тільки у спілкуванні з однолітками підліток може самоствердитись, навчитися взаємодіяти в неформальній групі однолітків, відчутти підтримку друзів і підтримати когось самому. Підлітки, що не мають в достатній кількості міжособистісного спілкування у референтних групах, як правило, відчують почуття самотності. 3. Підліткова криза пошуку «сенсу життя» також може призвести до загострення самотності. 4. Вимушене утримання підлітків в яких-небудь групах. Даний феномен часто спостерігається в дитячих притулках: діти не мають можливості залишитись на самоті, тому нереалізована потреба в усамітненні породжує в них думки про нерозуміння оточуючих їх особистих потреб» (Малишева С. В.) [20, с. 63].

Отже, більшість дослідників виокремлюють наступні детермінанти переживання самотності у підлітковому віці: негативні стосунки у родині (батьківська відчуженість); неповна родина; підвищене бажання

виділитися; підвищена тривожність і сором'язливість; відсутність достатньої кількості міжособистісної взаємодії; підліткова криза та інші.

Висновки до першого розділу

1. Самотність – це окреме переживання, котре виявляється в актах добровільної або вимушеної відокремленості від взаємодії та спілкування, що має різні емоційні прояви (від негативних – страх, тривога, до позитивних – радість, ейфорія та інші).

Розглянуті теоретико-емпіричні дослідження проблеми самотності свідчать про те, що в історії вивчення даного терміну існують різноманітні підходи до виділення його основних типів та видів. У залежності від критерію, який обрано автором за основу розробленої теорії, можна вивчати більш детально сутність даного феномену. Більшість дослідників класифікують самотність за наступними показниками: за мірою взаємодії з оточуючими; за тривалістю; за причинами.

2. Теоретичні та емпіричні дослідження свідчать про те, що переживання самотності має свої специфічні риси на кожному віковому етапі. Підлітковий вік характеризується тим, що переживання самотності з'являється одразу в гострій формі.

У підлітковому віці досить часто саме усвідомлення своєї унікальності провокує переживання самотності. У зв'язку з тим, що структура «Я» у підлітковому віці ще невизначена, дифузна, вона досить часто усвідомлюється як внутрішня порожнеча, яку необхідно швидко чимось заповнити. Таким чином підвищується бажання у спілкуванні, інтимності, і паралельно вибірковість спілкування обумовлює бажання усамотнитися.

Переживання самотності у підлітковому віці може мати як позитивний, так і негативний вплив. Негативний вплив обумовлює переживання тривоги, страху; втрату інтересу до оточуючого світу, втрату

самоповаги; формування негативної «Я-концепції». Позитивний вплив сприяє інтересу до власної особистості та творчості.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Особливості вибірки та методів дослідження

Теоретичне дослідження дозволило визначити, що однією з серйозних проблем сьогодення є проблема самотності дітей. Самотнім не можна назвати підлітка, який мало взаємодіє з оточуючими, не проявляє ні психологічних, ні поведінкових реакцій самотності. Крім того, діти можуть і не усвідомлювати, що між реальними й бажаними взаєминами з оточуючими існують розбіжності (Миронець М. Г.; Наталушко І. Ю.; Овсяннікова В. В.) [22; 23; 25].

Саме у підлітковому віці можна спостерігати суттєві та значущі зміни у структурі особистості, коли особливо гостро розкривається прагнення дитини до оцінки своїх зростаючих можливостей, самооцінки себе в суспільстві. Тому, мета емпіричного дослідження спрямована на визначення особистісних характеристик підлітків, що обумовлюють особливості переживання самотності.

Дослідження проводилося на базі Херсонської загальноосвітньої школи № 8. Емпіричну вибірку склали школярі 9-10 класів, віком від 14 до 16 років. Загальна кількість досліджуваних 40 осіб.

Для досягнення поставленої мети застосовано наступні методи:

1. Методика «Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассела, М. Фергюсона) (Модифікована шкала вимірювання самотності UCLA) – з метою вивчення загального рівня переживання самотності.
2. «Опитувальник для виявлення виду самотності» (С. Корчагіної) – для виявлення домінуючого виду переживання самотності.

3. «Диференціальний опитувальник самотності» (Є. Осіна, Д. Леонтьєва) ДОПС-3 – з метою визначення самотності як багатомірного феномена, що включає в себе як негативні сторони, так і позитивні.
4. «Багатофакторний особистісний опитувальник (Р. Кеттелла) – з метою визначення особистісних якостей досліджуваних підлітків.
5. Тест «Діагностика самооцінки (Т. Дембо, С. Рубінштейн) – з метою визначення рівня домагань та рівня самооцінки.
6. Кореляційний аналіз за Пірсоном – з метою визначення взаємозв'язку особистісних характеристик підлітків з особливостями переживання самотності.

2.2. Емпіричне дослідження особистісних характеристик підлітків, що обумовлюють переживання самотності

Під час проведення дослідження за допомогою методики «Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассела і М. Фергюсона) нами були виявлені наступні результати, що зображені на рис. 2.1.

Встановлено, що більшість досліджуваних (50%) мають високий рівень переживання самотності, 40,9 % мають середній та ще 9,1 % низький рівень самотності.

Отже, нами було виявлено, що у більшості підлітків (50 %) домінує високий рівень самотності. У більшості випадків у таких досліджуваних присутній поганий настрій, важкі переживання, вони відчують себе покинутими і нікому не потрібними.

Також слід відмітити, що досить високий відсоток досліджуваних (40,9 %) демонструє середній рівень самотності. Це вказує на те, що вони час від часу відчують самотність, та попри це можуть контролювати дані переживання.

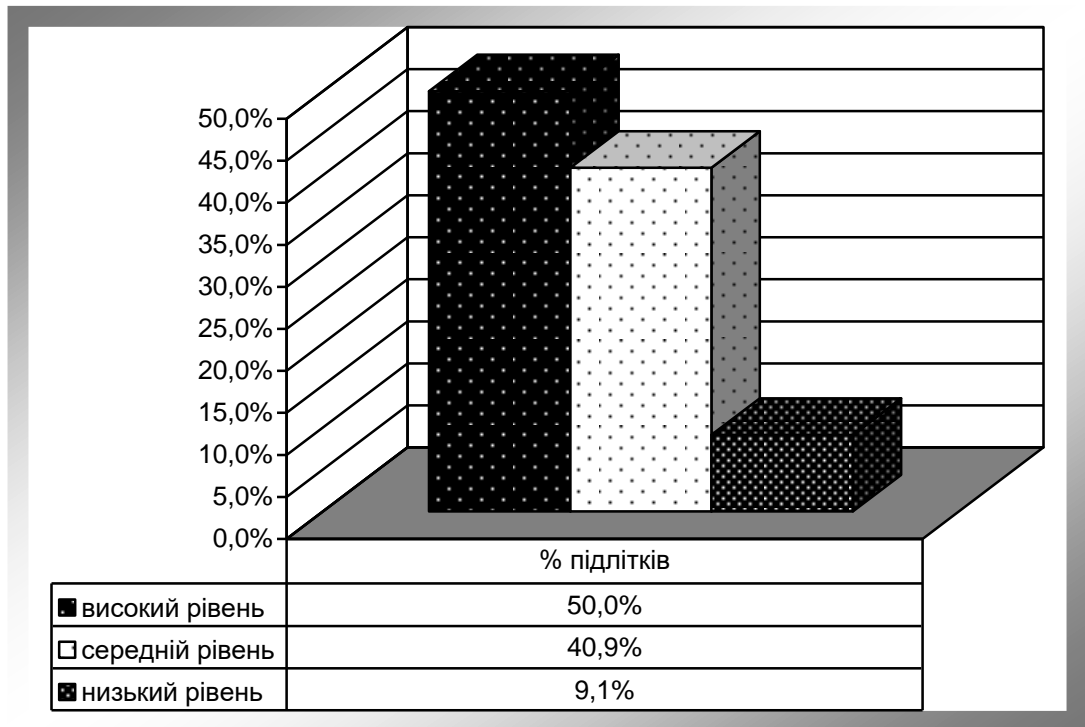

Рис. 2.1 – Результати дослідження рівня переживання самотності підлітків

Слід вказати, що низькі бали зустрічаються у вибірці досить рідко (у 9 %), це може свідчити про те, що результати досліджуваних можуть змінюватися у зв'язку з певними обставинами, які можуть обумовлювати високі бали показників.

З метою визначення домінуючого виду самотності застосовано «Опитувальник для виявлення виду самотності» (С. Корчагіної). Отримані результати зображені на рис. 2.2.

Розподіл отриманих результатів свідчить про те, що більшість досліджуваних (50 %) мають відчужуючий вид самотності, 30 % дисоційований вид та 20 % – дифузний вид самотності.

Отже, більшість досліджуваних (50 %) переживають відчужуючу самотність. Автор методики С. Корчагіна надає наступну інтерпретацію для даного виду переживання самотності: «відчужуюча самотність проявляється у збудливості, тривожності, циклотимності характеру,

низькій емпатії, протиборстві в конфліктах, підозрливості і залежності в міжособистісних стосунках. Наслідком переважання в тенденції особистості відособлення є відчуження людини від інших людей, норм і цінностей, прийнятих у суспільстві, світу в цілому. При цьому спостерігається втрата значущих зв'язків і контактів, інтимності, приватності у спілкуванні, здатності до єднання. Людина відчуває себе покинутою. Вона не може вже знайти необхідний відгук і розуміння. Усвідомлення неможливості бути вислуханим, зрозумілим, прийнятим, часто призводить до переконання власної непотрібності. Коли думка про це опановує свідомість, втрачається інтерес до життя взагалі. Людина оцінює своє буття як відірване від себе» (Корчагіна С. Г.) [13, с. 53].

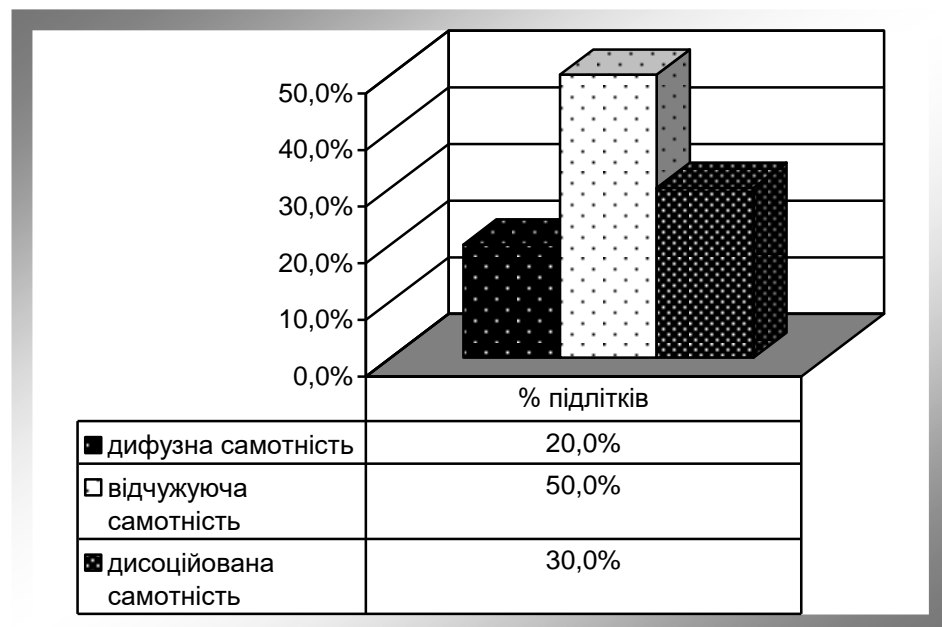

Рис. 2.2 – Результати дослідження домінуючого виду самотності підлітків

30 % підлітків переживають дисоційований вид самотності. Генезис такого виду самотності визначається: «яскраво виразними процесами ідентифікації та відчуження і різкою їх зміною по відношенню навіть до одних і тих же людей. Спочатку людина ототожнює себе з іншим, приймаючи їх спосіб життя і слідує їм, безмежно довіряє «як самому собі». Саме це «як самому собі» становить основу для розуміння

психологічного генезису даного стану. Після повної ідентифікації виникає різке відчуження від того ж об'єкта, що відображає справжнє ставлення людини до самої себе. Одні сторони своєї особистості приймаються людиною, інші – категорично відкидаються. Як тільки проекція цих знедолених якостей знаходить своє відображення в об'єкті ідентифікації, останній відразу ж відкидається весь цілком, тобто відбувається різке і беззастережну відчуження. Почуття самотності при цьому гостре, чітке, усвідомлене, хворобливе» (Корчагіна С. Г.) [13, с. 54].

У 20 % досліджуваних домінує дифузний вид самотності. С. Корчагіна зазначає, що: «людей, які переживають дифузну самотність, відрізняє підозрілість в міжособистісних відносинах і таке поєднання суперечить особистісним та поведінковим характеристикам: опір і пристосування в конфліктах; наявність усіх рівнів емпатії; збудливість, тривожність та емотивність характеру, комунікативна спрямованість. Багато в чому таке протиріччя пояснюється ідентифікацією людини з різними об'єктами (людьми). У стані гострого переживання дифузної самотності людина прагне до інших людей, сподіваючись знайти в спілкуванні з ними підтвердження власного буття, своєї значущості. Це не вдається тому що людина не спілкується у власному сенсі, не ділиться своїми переживаннями, а лише приміряє на себе маску іншого, тобто ототожнюється з ним, стаючи як би живим дзеркалом. Такі люди дуже гостро реагують на стреси, обираючи стратегію пошуку співчуття і підтримки» (Корчагіна С. Г.) [13, с. 55].

Результати дослідження за «Диференціальним опитувальником самотності» (Є. Осіна, Д. Леонтєва) дозволяють проаналізувати наступні особливості переживання самотності у підлітковому віці (таблиця 2.1).

Отже, більшість досліджуваних демонструють середні показники за наступними шкалами: «ізоляція» (7,24), «відчуження» (7,11), «самовідчуття» (8,45), «загальне переживання самотності» (23,18), «потреба в компанії» (13,00), «радість усамітнення» (9,89), «ресурс

усамітнення» (16,87) та «позитивна самотність» (26,58); показники вище середнього за такими шкалами, як «дисфорія самотності» (10,58), «самотність як проблема» (13,21) та «залежність від спілкування» (35,84).

Таблиця 2.1

**Значення показників особливостей переживання самотності
підлітків**

Показники переживання самотності	Середні показники
Ізоляція	7,24
Відчуження	7,11
Самовідчуття	8,45
Загальне переживання самотності	23,18
Дисфорія самотності	10,58
Самотність як проблема	13,21
Потреба в компанії	13,00
Радість усамітнення	9,89
Ресурс усамітнення	16,87
Залежність від спілкування	35,84
Позитивна самотність	26,58

Підвищені показники підлітків за окремими шкалами свідчать про те, що у досліджуваних домінують негативні емоції та почуття під час переживання самотності (дисфорія самотності); у більшості випадків підлітки схильні негативно оцінювати самотність як феномен (самотність як проблема); досліджувані схильні шукати спілкування будь-якою ціною з метою уникнення ситуацій самотності, котрі пов'язані з неприємними чи хворобливими переживаннями (залежність від спілкування).

Особистісні характеристики підлітків досліджено за допомогою «16 факторного особистісного опитувальника (Р. Кеттелла)». Отримані результати зображені у таблиці 2.2.

Результати дослідження особистісних характеристик підлітків

Назва шкали	Середній бал
«Замкнутість-товариськість»	10,3
«Інтелект»	7,2
«Емоційна нестійкість-емоційна стійкість»	5
«Підпорядкованість-домінантність»	11,7
«Стриманість-експресивність»	10
«Підвладність почуттям-висока нормативність поведінки»	6,7
«Нерішучість-сміливість»	9,2
«Жорстокість-чутливість»	9,6
«Довірливість-підозрілість»	6,3
«Практичність-розвинута уява»	5,1
«Прямолінійність-дипломатичність»	9,7
«Впевненість у собі-тривожність»	5,1
«Консерватизм-радикалізм»	4,1
«Конформізм-нонконформізм»	7,3
Низький самоконтроль-високий самоконтроль»	7,2
«Розслаблення-напруженість»	3,9

Визначено, що більшість підлітків мають високу виразність наступних факторів: «замкнутість-товариськість» (10,3), «підпорядкованість-домінантність» (11,7), «стриманість-експресивність» (10), «нерішучість-сміливість» (9,2), «жорстокість-чутливість» (9,6) та «прямолинійність-дипломатичність» (9,7). Середні показники встановлено за такими факторами, як «емоційна нестійкість-емоційна стійкість» (5), «підвладність почуттям-висока нормативність поведінки» (6,7), «практичність-розвинута уява» (5,1) та «впевненість у собі-тривожність»

(5,1). Низьку виразність підлітки мають за фактором «консерватизм-радикалізм» (4,1) та «розслаблення-напруженість» (3,9).

Встановлені результати дозволяють зробити наступні висновки щодо особистісних характеристик досліджуваних:

Більшість підлітків відкриті і добросердні, товариські і добродушні, їм властиві невимушеність у поведінці, уважність доброта у взаємовідносинах з оточуючими.

Більшість досліджуваних виявляють владність, незалежність, самовпевненість, впертість – аж до агресивності. Вони незалежні в судженнях і поведінці, свій хід думок схильні вважати законом для себе і оточуючих. У конфліктах звинувачують інших, не визнають влади і тиску ззовні (фактор «підпорядкованість-домінантність»).

У більшості випадків підлітки життєрадісні, імпульсивні, веселі, говіркі. Енергійні, соціальні контакти для них емоційно значимі. Вони експансивні, щирі у стосунках з людьми. Емоційність, динамічність спілкування сприяють тому, що вони часто стають лідерами і ентузіастами групової діяльності (фактор «стриманість-експресивність»).

Підліткам властива соціальна сміливість, активність, готовність мати справу з незнайомими обставинами і людьми. Вони схильні до ризику, тримаються вільно (фактор «нерішучість-сміливість»).

У досліджуваних домінують такі характеристики, як: м'якість характеру, залежність, жіночність та художнє сприйняття світу. Для них характерний високий показник емпатії, співпереживання і розуміння інших людей (фактор «жорстокість-чутливість»).

Також слід вказати, що низькі показники факторів «консерватизм-радикалізм» та «розслаблення-напруженість» вказує на те, що досліджувані у більшій мірі консервативні та виявляють низьку мотивація.

Результати дослідження рівня самооцінки за методом Дембо-Рубінштейн виглядають наступним чином (рис. 2.3).

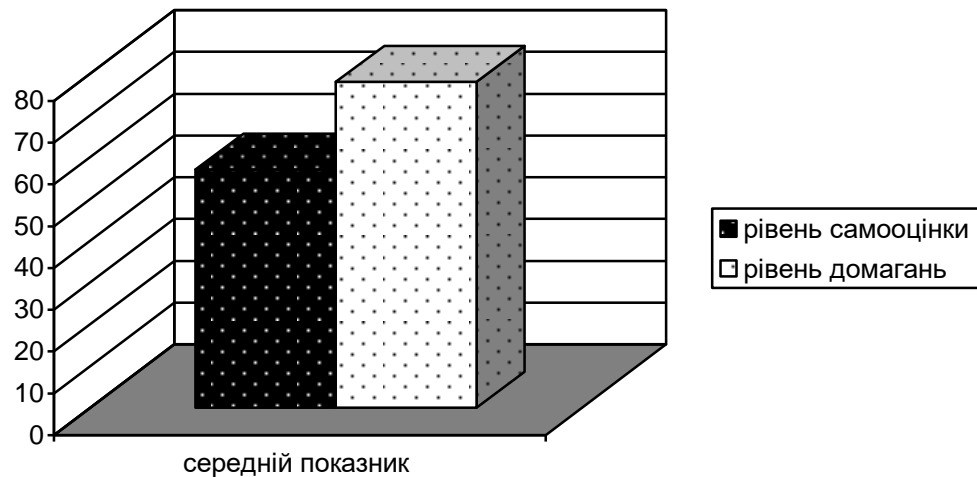

Рис. 2.3. – Результати дослідження рівня самооцінки та рівня домагань досліджуваних підлітків

Аналізуючи результати варто зазначити, що рівень самооцінки підлітків дещо занижений (57), а рівень домагань адекватний (78). Таким чином, можна стверджувати, що більшість досліджуваних мають низький рівень самооцінки. За даною тенденцією може приховуватися невпевненість в собі. Рівень домагань вказує на оптимальне уявлення про свої можливості, а отже досліджувані можуть досягти більшого, якщо їх самооцінка збільшиться до оптимального рівня.

Порівняння емпіричного та критичного значення t-критерію показало, що емпіричні значення перевищують критичні t_{emp} (3,34, при $p \leq 0,001$), а отже, розбіжності в рівні самооцінки та рівні домагань значимі, а саме самооцінка підлітків занижена, а рівень домагань оптимальний.

Останнім етапом нашого дослідження було проведення кореляційного аналізу з метою встановлення значущих взаємозв'язків між особистісними характеристиками досліджуваних та особливостями їх переживання самотності (таблиця 2.3).

Кореляційна матриця взаємозв'язків особливостей переживання самотності з особистісними характеристиками підлітків

Переживання самотності Особистісні характеристики	Рівень самотності	Дисциплінований вид самотності	Відчужуючий вид самотності	Ресурс усамітнення	Радість усамітнення
«Замкнутість-товариськість»	-0,44**	0,18	-0,21	0,55**	0,13
«Інтелект»	-0,25	0,09	-0,09	-0,25	0,66**
«Емоційна нестійкість-емоційна стійкість»	0,19	-0,36*	-0,06	-0,19	0,16
«Підпорядкованість-домінантність»	0,47**	-0,13	0,39*	-0,25	0,14
«Стриманість-експресивність»	0,07	0,23	0,02	-0,05	0,23
«Підвладність почуттям-висока нормативність поведінки»	0,09	0,22	0,07	-0,25	0,16
«Нерішучість-сміливість»	0,22	0,28	0,09	-0,19	0,14
«Жорстокість-чутливість»	0,35*	0,13	-0,04	-0,25	-0,28
«Довірливість-підозрілість»	0,25	0,28	-0,00	-0,05	0,27
«Практичність-розвинута уява»	-0,19	0,12	-0,07	0,66**	0,44**
«Прямолінійність-дипломатичність»	-0,25	-0,09	-0,03	0,12	0,11
«Впевненість у собі-тривожність»	0,21	0,13	0,11	0,09	0,04
«Консерватизм-радикалізм»	-0,09	-0,12	0,55**	0,13	0,05
«Конформізм-нонконформізм»	0,13	0,11	0,23	-0,12	-0,16
Низький самоконтроль-високий самоконтроль»	0,02	0,27	0,09	0,22	-0,14
Рівень самооцінки	0,18	-0,55**	0,18	0,23	-0,28

Примітка: * — $p \leq 0,05$; ** — $p \leq 0,01$

Отримані результати свідчать про те, що рівень самотності підлітків позитивно пов'язаний з такими характеристиками, як «підпорядкованість-домінантність» ($r = 0,47$), жорстокість-чутливість» ($r = 0,35$) та негативно пов'язаний з показником «замкнутість-товариськість» ($r = -0,44$). Такі

результати свідчать про те, що такі особистісні характеристики, як домінантність, жорстокість та замкнутість сприяють підвищенню рівня самотності у підлітковому віці. У цілому такі результати свідчать про комунікабельні характеристики досліджуваних підлітків, що відіграють високу роль у встановленні контактів з оточуючими та емоційній сфері особистості.

Визначено, що дисоційований вид самотності має негативні взаємозв'язки з такими факторами, як «емоційна нестійкість-емоційна стійкість» ($r = -0,36$) та «рівень самооцінки» ($r = -0,55$). Отже, емоційна нестійкість підлітків та низький рівень самооцінки обумовлюють домінування дисоційованого виду самотності. Генезис такого виду самотності визначається яскраво виразними процесами ідентифікації та відчуження і різкою їх зміною по відношенню навіть до одних і тих же людей.

Також визначено, що відчужуючий вид самотності має позитивний взаємозв'язок з такими особистісними факторами підлітків, як «підпорядкованість-домінантність» ($r = 0,39$) та «консерватизм-радикалізм» ($r = 0,55$). Отже, домінантність підлітків та їх високий консерватизм сприяють домінуванню відчужуючого виду самотності. При такому виді переживання самотності спостерігається втрата значущих зв'язків і контактів, інтимності, приватності у спілкуванні, здатності до єднання.

Цікаві результати отримані у взаємозв'язках особистісних факторів підлітків з позитивним переживанням самотності. Виявлено, що показник «ресурс усамітнення» позитивно взаємопов'язаний з такими факторами, як «замкнутість-товариськість» ($r = 0,55$) та «практичність-розвинута уява» ($r = 0,66$). Отже, товариськість підлітків, їх високий творчий потенціал обумовлюють бажання і можливості досліджуваних шукати і знаходити у переживанні самотності тільки ресурсну сторону, що у цілому

супроводжується позитивними емоціями, переживаннями та загальним особистісним зростанням.

Встановлено, що показник «радість усамітнення» позитивно взаємопов'язаний з такими факторами, як «інтелект» ($r = 0,66$) та «практичність-розвинута уява» ($r = 0,44$). Отже, абстрактність мислення, кмітливість і здатність швидко навчатися, творчий потенціал підлітків обумовлюють переживання позитивних емоцій та станів в момент перебування на самоті.

Отже, можемо стверджувати, що такі особистісні характеристики, як товариськість, інтелект, творчий потенціал сприяють позитивному переживанню самотності, а такі характеристики підлітків, як емоційна нестійкість, низький рівень самооцінки, домінантність та консерватизм обумовлюють негативне переживання самотності.

Висновки до другого розділу:

1. Емпіричне дослідження особливостей переживання самотності у підлітковому віці свідчить про наступне:

Встановлено, що більшість досліджуваних (50%) мають високий рівень переживання самотності, 40,9 % мають середній та ще 9,1 % низький рівень самотності.

Розподіл отриманих результатів свідчить про те, що більшість досліджуваних (50 %) мають відчужуючий вид самотності, 30 % дисоційований вид та 20 % – дифузний вид самотності.

Більшість досліджуваних демонструють середні показники за наступними шкалами переживання самотності: «ізоляція» (7,24), «відчуження» (7,11), «самовідчуття» (8,45), «загальне переживання самотності» (23,18), «потреба в компанії» (13,00), «радість усамітнення» (9,89), «ресурс усамітнення» (16,87) та «позитивна самотність» (26,58); показники вище середнього за такими шкалами, як «дисфорія самотності»

(10,58), «самотність як проблема» (13,21) та «залежність від спілкування» (35,84).

2. Особистісні характеристики підлітків свідчать про наступне:

Визначено, що більшість підлітків мають високу виразність наступних факторів: «замкнутість-товариськість» (10,3), «підпорядкованість-домінантність» (11,7), «стриманість-експресивність» (10), «нерішучість-сміливість» (9,2), «жорстокість-чутливість» (9,6) та «прямолинійність-дипломатичність» (9,7). Середні показники встановлено за такими факторами, як «емоційна нестійкість-емоційна стійкість» (5), «підвладність почуттям-висока нормативність поведінки» (6,7), «практичність-розвинута уява» (5,1) та «впевненість у собі-тривожність» (5,1). Низьку виразність підлітки мають за фактором «консерватизм-радикалізм» (4,1) та «розслаблення-напруженість» (3,9).

Аналізуючи результати варто зазначити, що рівень самооцінки підлітків дещо занижений (57), а рівень домагань адекватний (78). Таким чином, можна стверджувати, що більшість досліджуваних мають низький рівень самооцінки. За даною тенденцією може приховуватися невпевненість в собі. Рівень домагань вказує на оптимальне уявлення про свої можливості, а отже досліджувані можуть досягти більшого, якщо їх самооцінка збільшиться до оптимального рівня.

3. Кореляційний аналіз дозволив визначити наступні взаємозв'язки між особистісними характеристиками підлітків та їх особливостями переживання самотності: «рівень самотності» підлітків позитивно пов'язаний з такими характеристиками, як «підпорядкованість-домінантність» ($r = 0,47$), жорстокість-чутливість» ($r = 0,35$) та негативно пов'язаний з показником «замкнутість-товариськість» ($r = -0,44$); «дисоційований вид самотності» має негативні взаємозв'язки з такими факторами, як «емоційна нестійкість-емоційна стійкість» ($r = -0,36$) та «рівень самооцінки» ($r = -0,55$); «відчужуючий вид самотності» має позитивний взаємозв'язок з такими особистісними факторами підлітків, як

«підпорядкованість-домінантність» ($r = 0,39$) та «консерватизм-радикалізм» ($r = 0,55$); «ресурс усамітнення» позитивно взаємопов'язаний з такими факторами, як «замкнутість-товариськість» ($r = 0,55$) та «практичність-розвинута уява» ($r = 0,66$); «радість усамітнення» позитивно взаємопов'язаний з такими факторами, як «інтелект» ($r = 0,66$) та «практичність-розвинута уява» ($r = 0,44$).

Отже, можемо стверджувати, що такі особистісні характеристики, як товариськість, інтелект, творчий потенціал сприяють позитивному переживанню самотності, а такі характеристики підлітків, як емоційна нестійкість, низький рівень самооцінки, домінантність та консерватизм обумовлюють негативне переживання самотності.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки у відповідності до поставлених завдань:

1. Уточнено сутність та значення поняття «самотність» та проаналізовано основні детермінанти переживання самотності у підлітковому віці.

Вважаємо, що самотність – це окреме переживання, котре виявляється в актах добровільної або вимушеної відокремленості від взаємодії та спілкування, що має різні емоційні прояви (від негативних – страх, тривога, до позитивних – радість, ейфорія та інші).

Теоретичні та емпіричні дослідження свідчать про те, що переживання самотності має свої специфічні риси на кожному віковому етапі. Підлітковий вік характеризується тим, що переживання самотності з'являється одразу в гострій формі

Дослідники виокремлюють наступні детермінанти переживання самотності у підлітковому віці: негативні стосунки у родині (батьківська відчуженість); неповна родина; підвищене бажання виділитися; підвищена тривожність і сором'язливість; відсутність достатньої кількості міжособистісної взаємодії; підліткова криза та інші.

2. Емпірично визначено особливості переживання самотності у підлітковому віці:

- у більшості досліджуваних підлітків встановлено високий рівень переживання самотності та домінуючий відчужуючий вид самотності;

- більшість досліджуваних демонструють високі показники за такими показниками переживання самотності, як «дисфорія самотності», «самотність як проблема» та «залежність від спілкування».

3. Досліджено особистісні характеристики підлітків: визначено, що більшість підлітків мають наступні домінуючі особистісні характеристики: товариськість, домінантність, сміливість, експресивність, чутливість,

дипломатичність, консерватизм та напруженість. Аналізуючи результати досліджуваних встановлено, що рівень самооцінки підлітків дещо занижений, а рівень домагань адекватний.

4. Встановлено взаємозв'язок особистісних характеристик підлітків з особливостями їх переживання самотності:

- емоційна нестійкість, низький рівень самооцінки підлітків обумовлюють дисоційований вид переживання самотності;
- домінантність, консерватизм обумовлюють відчужуючий вид переживання самотності у підлітковому віці;
- товариськість, творчий потенціал досліджуваних сприяють підвищенню показника переживання самотності – ресурс усамітнення;
- інтелект, творчий потенціал підлітків сприяють підвищенню радості від усамітнення.

Можемо стверджувати, що такі особистісні характеристики підлітків, як товариськість, інтелект, творчий потенціал сприяють позитивному переживанню самотності, а такі характеристики підлітків, як емоційна нестійкість, низький рівень самооцінки, домінантність та консерватизм обумовлюють негативне переживання самотності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні статевих та гендерних відмінностей підлітків у переживанні самотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варава Л. А. Аналіз моделей почуття самотності як стану особистості. *Актуальні проблеми психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / за ред. акад. Максименка С.Д. Київ, 2004. Т 7, вип. 3. С. 299-302.
2. Варава Л. А. Форма роботи з особами, що переживають відчуття самотності. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції [«Сучасні проблеми екологічної психології»]*, (Київ, 15-16 травня 2008 р.). Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2008. 725 с.
3. Вербицкая С. Л. Социально-психологические факторы переживания одиночества : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05. Санкт-Петербург, 2002. 19 с.
4. Волков Б. С., Волкова Н. В. Возрастная психология. В 2-х ч. Ч.2 : От младшего школьного возраста до юношества : учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по пед. специальностям (ОПД. Ф.01 – Психология). М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. 343 с.
5. Голубь О. В., Тукузова А. А. Влияние переживания одиночества на социальные страхи у подростков. *Поиск (Волгоград)*. 2018. № 1. С. 87–91.
6. Грановська О. Я. Психологічна природа самотності: причини, види, типи та специфіка проявів. *Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика*. За ред. С. Д. Максименка. Ніжин : видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. Т. IX, частина 5. с. 331-335.
7. Грановська О. Я. Роль самотності у процесі становлення особистості. Психологічна спадщина Г. І. Челпанова : сучасний погляд. *Матеріали круглого столу (м. Київ, 25 квітня 2012 р.)*. Ніжин, 2012. С. 22-23.

8. Дмитренко О. Ю. Індивідуально-психологічні особливості переживання самотності серед молоді. *Вісник ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія*, 2012, вип. 18, т. 20, № 9/1. С. 74-79.
9. Заворотных Е. Н. Социально-психологические особенности одиночества как субъективного переживания : *дисс... канд. психол. наук* : 19.00.05 – «Социальная психология». Санкт-Петербург, 2009. 254 с.
10. Кирпиков А. Р. Позитивные аспекты переживания одиночества в подростковом возрасте: *автореф. дисс. ...канд. психол. наук* : 19.00.13 – психология развития, акмеология. Москва, 2002. 22 с.
11. Ключек Л. В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці : *автореф. дис. канд. психол. наук* : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2005. 24 с.
12. Коротева Е. М. Ситуационные, личностные детерминанты и типы одиночества подростков : *автореф. дисс... канд. психол. наук*: 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии. Омск, 2011. 20 с.
13. Корчагина С. Г. Генезис, виды и проявления одиночества: монография. М. : МПСИ, 2005. 196 с.
14. Крупник І. Р. Проблеми дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя дітей з родин трудових мігрантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психол. науки* : зб. наук. праць. Херсон, 2016. – Вип.1. – Том 1. – С. 146-150.
15. Кустова Ю. В., Куликов В. Н. Феномен одиночества: теоретические аспекты проблемы. Молодая наука. Иваново, 2000. С. 233- 242.
16. Кутішенко В. П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія. К. : Каравела, 2009. 270 с.
17. Леонтьев Д. А., Осин Е. Н., Салихова А. Ж. Переживание одиночества: негативные и позитивные аспекты. Психология

- общения: Тренинг человечности: Тезисы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию со дня рождения Л.А. Петровской. Под ред. О.В. Соловьевой. М. : Смысл, 2007. С. 320-322.
18. Львовичкіна О. В. Самотність підлітка як психологічна проблема. *Актуальні проблеми психології*, 2020. Т.7, вип. 37. С. 126-134.
 19. Лобода В. Е. Возрастная специфика проблемы одиночества. *Ананьевские чтения. Материалы научно-практической конференции*. СПб. : СПбГУ, 2005. С. 123-124.
 20. Малышева С. В., Рождественская Н. А. Особенности чувства одиночества у подростков. *Вестник московского университета*. Серия 14. Психология. 2001. № 3. С. 63-68.
 21. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Видавництво Дім «Слово», 2009. 464 с.
 22. Миронець М. Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта*, №1-2, 2013. С. 66-68.
 23. Наталушко І. Ю. Самотність та усамітнення через призму творчості. *Практична психологія та соціальна робота*. № 3, 2008. С. 13-18.
 24. Неумоева Е. В. Одиночество как общественно-историческое явление и как явление индивидуальной жизни. *Гуманитарный вектор*. *Вестник Забайкальского отделения Академии гуманитарных наук*. № 1-2 (10 – 13). Чита : ЗабГПУ, 2004. С. 23 – 29.
 25. Овсяннікова В. В. Суб'єктивні переживання самотності підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 2. С. 99-106.
 26. Олейник Н. О. Внутрішня організація переживання самотності. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (34), Issue: 69, 2015. P. 83-86.
 27. Одиночество и особенности его переживания студентами : Монография. Елабуга : Изд-во ОАО «Алмедиа», 2007. 157 с.

28. Пагава О. В. Гносеологічні витoki та сучасний стан проблеми самотності в психології. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. № 2 (26). С. 82 – 90.
29. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека . СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 382 с.
30. Рогова Е. Е. Переживание одиночества подростками с разной социальной направленностью. *Вопросы психологии*, 2007. № 5. С. 39-47.
31. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: навч. посіб. 3-тє вид. перероб., доповн. К. : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
32. Салахова А. Р. Взаимосвязь переживания одиночества и чувства вины у детей подросткового возраста. *Теория и практика современной науки*. 2017. № 5. С. 711–714.
33. Соколова О. Н. Особенности переживания одиночества в подростковом возрасте. *Психология, социология и педагогика*. 2014. № 4.
34. Слободчиков И. М. Переживание одиночества в рамках формирования «Я-концепции» подросткового возраста. *Психологическая наука и образование*, 2005, № 1. С. 28-32.
35. Фельдштейн Д. И. Приоритетные направления психолого-педагогических исследований в условиях значимых изменений ребенка и ситуации его развития. *Мир психологии*. 2010. № 2. С. 206–216.
36. Швалб Ю. М., Данчева О. В. Одиночество: Социально-психологические проблемы. К. : Украина, 1991. 270 с.
37. Шиляева И. Ф. Переживание одиночества в подростковом возрасте: половые и возрастные особенности. *Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология*. 2018. № 4 (35). С. 83-87.

ДОДАТКИ
Додаток А
КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я

учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)